

УДК 37.018.5(477)«19»

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Зузяк Т.П., к. мист., доцент,
докторант кафедри педагогіки і професійної освіти
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті на основі історичних і архівних джерел охарактеризовані особливості становлення жіночої гімназійної освіти Поділля початку ХХ ст. Розкрита історія розвитку жіночих міністерських і приватних гімназій. Охарактеризований навчально-виховний процес, розглянуті навчальні плани та програми гімназій, особливо зазначено та проаналізовано змістову частину програми курсу «Педагогіка» в 7-му класі гімназій. Розкрито питання про відкриття восьмих педагогічних класів при жіночих гімназіях Поділля. Охарактеризована позакласна робота жіночих гімназій, зокрема влаштування екскурсій, домашніх курсових робіт, позакласного читання. Проаналізовано якісний і кількісний викладацький склад закладів. Доведено, що жіночі гімназійні заклади Поділля, які пройшли складний шлях становлення, численних перетворень у розглядуваний історичний період істотно вплинули на розвиток педагогічної майстерності та професіоналізму вчителів краю.

Ключові слова: Поділля, жіночі гімназії, педагогіка, восьмий педагогічний клас, домашня вчителька.

В статье на основе исторических и архивных источников охарактеризованы особенности становления женского гимназического образования Подолья начала ХХ в. Раскрыта история развития женских министерских и частных гимназий. Охарактеризован учебно-воспитательный процесс, рассмотрены учебные планы и программы гимназий, особо отмечена и проанализирована программа курса «Педагогика» в 7-м классе гимназии. Раскрыт вопрос об открытии восьмых педагогических классов при женских гимназиях Подолья. Охарактеризована внеклассная работа женских гимназий, в частности, устройство экскурсий, домашних курсовых работ, внеклассного чтения. Проанализирован качественный и количественный преподавательский состав учреждений. Доказано, что женские гимназические учреждения Подолья, которые прошли сложный путь становления, многочисленных преобразований в рассматриваемый исторический период оказали большое влияние на развитие педагогического мастерства и профессионализма учителей края.

Ключевые слова: Подолье, женские гимназии, педагогика, восьмой педагогический класс, домашняя учительница.

Zuzyak T.P. FEATURES OF DEVELOPMENT OF WOMEN'S GYMNASIUM EDUCATION IN PODILLIA AT THE BEGINNING OF XX CENTURY

The article describes the features of formation of women's gymnasium education in Podillia at the beginning of the XX century using the basis of historical and archival sources. Revealed the history of the development of female ministerial and private gymnasiums. Described the educational process, considered the curricula and programs of gymnasiums, especially the content part of the program "Pedagogics" in the 7-th grade of high schools. Revealed the issue of the opening of the 8-th pedagogical classes at the women's gymnasium in Podillia. The out-of-class work of female gymnasiums, in particular, the arrangement of excursions, homework, extra-curricular reading, is described. Analyzed the qualitative and quantitative teaching structure of the institutions. It has been proved that the women's gymnasium establishments of Podillia, which have undergone a complicated path of formation, numerous changes in the considered historical period, had a noticeable influence on the development of pedagogical skills and professionalism of the teachers of the region.

Key words: Podillia, female gymnasiums, pedagogy, 8th pedagogical class, home teacher.

Постановка проблеми. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. значний внесок у підготовку вчителів на Поділлі зробили жіночі середні заклади освіти – гімназії. На відміну від чоловічих, жіночі гімназії на Поділлі поступово виникають із 60-х рр. ХІХ ст., саме тоді й урядовці дозволяють жінкам викладати у трьох нижчих класах гімназії. Існували також жіночі прогімназії з чотирирічним терміном навчання та правами чотирьох класів. Жіночі гімназії підпорядковувались двом відомствам: відомству

Імператриці Марії та Міністерству народної освіти (далі – МНО). На Поділлі впродовж усього ХІХ ст. існувала лише одна жіноча гімназія відомства імператриці Марії у місті Кам'янець-Подільському та прогімназія у місті Немирові. Під впливом економічного зростання створення на Поділлі міністерських жіночих гімназій, особливо приватних, розпочинається лише на початку ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам історії жіночої гімназійної освіти Поділля присвячені праці І. Сесака,

А. Лисого, Л. Анохіної, Е. Мельника, О. Юрченко, М. Вороліса тощо. Особливості жіночої гімназійної освіти на Поділлі початку ХХ ст. мало досліджені у філософських, історичних, педагогічних і наукових роботах. Цілісне уявлення про становлення жіночої гімназійної освіти розглядуваного періоду дають змогу сформулювати видання дореволюційної Росії й архівні документи. Джерельною базою нашого дослідження слугували Документи Державного архіву Вінницької області.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення історії становлення жіночої гімназійної освіти Поділля на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХ ст. на Поділлі з'являються нові міністерські жіночі гімназії згідно з «Положеннями» 1869 та 1870 рр., а саме: Вінницька, Немирівська, Могилів-Подільська, Балтська, Вінницька друга міська, Барська. До приватних гімназій належали: Проскурівська Н. Хар'юзової (Юганової), Кам'янець-Подільська С. Славутинської, Барська Л. Ващенко-Захарченко, Вінницька І. Драганової, Жмеринська Г. Лукашевич, Тульчинська О. Звиногородської, Гайсинська Є. Курчинської та Брацлавська.

Відкриття на початку ХХ ст. першої на Поділлі Вінницької міністерської жіночої гімназії відбулось 1 липня 1900 р. згідно з «Положенням про жіночі гімназії та прогімназії» МНО від 29 травня 1869 р. внаслідок звернення громадян ще 1899 р. щодо відкриття в місті державного навчального закладу. Станом на 1 січня 1901 р. гімназія мала чотири класи з підготовчим, в яких навчалось 182 учениці, а з 1 липня 1902 р. був відкритий шостий клас. У вересні 1901 р. гімназія переїхала у спеціально побудоване для неї приміщення [7, арк. 3].

Аналіз архівних документів дозволяє акцентувати увагу на поступі в царині становлення педагогічної майстерності вихованок. Так, гімназистки вивчали Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, історію про природу, фізику, чистописання, рукоділля, малювання, німецьку та французьку мови. 1902 р. також розпочалось викладання фортепіанної музики (викладачка закінчила Харківське музичне училище) [7, арк. 4, 5, 8–10]. Крім того, викладався Закон Божий римо-католицького віросповідання з огляду на те, що багато дівчат відправляля у Варшавські пансіони [2, арк. 3, 46]. Значно пізніше, у березні 1912 р., в освітній процес було введено як експеримент курс домоводства (близько двох уроків на тиждень). Курс мав суто практичний харак-

тер, складався з кулінарного мистецтва, догляду за білизною та платтями, догляду за приміщенням тощо [20, с. 170–171].

1903 р. був започаткований сьомий клас, а вивчення педагогіки запроваджувалось із другого семестру в кількості 22 годин, тобто всього 2 години на тиждень як необов'язковий предмет [7, арк. 10]. Згідно із затвердженим МНО навчальним планом із педагогіки, до змістової частини педагогіки входило вивчення загальної педагогіки, дидактики та методики, крім того, пропонувалось більш детально розглядати прийоми початкового навчання мовам і арифметиці, проблеми навчання письму та читанню. За основу вивчення основ граматики та читання були взяті абетки К. Ушинського, Й. Паульсона, М. Корфа, І. Главінського та священика В. Нікольського. Як посібник із вивчення педагогіки рекомендували підручник П. Рощина «Нариси найголовніших практичних положень педагогіки, дидактики та методики» [27, с. 153–154].

Нами встановлено, що на початку ХХ ст. діяло «Положення про жіночі гімназії і прогімназії в губерніях Київській, Подільській та Волинській» від 26 травня 1869 р., зокрема §26 було встановлено, що учениці, які закінчували семирічний курс, отримували без іспиту свідоцтва про звання домашньої вчительки з тих предметів, в яких вони досягли успіху (з балами 4 і 5), а ті учениці, які закінчували з медалями, діставали звання домашньої наставниці [12, арк. 89–89 зв.]. Крім того, учениці, які дістали звання домашньої наставниці або вчительки, мали керуватися загальними правилами, тобто постановою від 1 липня 1834 р. «Положення про домашніх наставників та вчителів», кожного року звітуючи директору училища про свою роботу [10, арк. 8–8 зв.].

Варто зазначити, що кількість вихованок гімназії в різні роки була неоднаковою, а саме: на 1 січня 1905 р. гімназія налічувала 357 учениць; 1906 р. кількість учениць була 229 осіб, причому учениць сьомого класу, які вивчали педагогіку, було лише 24 особи. Необов'язкові предмети, а саме: французьку мову вивчали 253 вихованки, німецьку – 164, малювання – 218 осіб із загальної кількості [8, арк. 38, 42]. 1907 р. із 356 учениць 47 вивчали педагогіку в сьомому класі, необов'язкові ж предмети, а саме: танці вивчали 86 учениць, гігієну – 35 учениць [9, арк. 2]. На підставі аналізу відомостей про успішність можна зазначити досить великий відсоток якості навчання з необов'язкових предметів порівняно з обов'язковими, зокрема 1904 р. з іноземних мов, малювання, рукоділля він стано-

вив 100%, нижчим був показник із математичних дисциплін, хоча фізику склали всі на 100% [3, арк. 7–7 зв.]. 1907 р. загальний показник успішності становив від 70% до 100% [4, арк. 21]. Отже, висока успішність свідчить про деяку тенденційність, бо викладачі гімназії спеціально завищували показник успішності, занижуючи рівень знань вихованок. Згідно із Циркуляром попечителя Київського навчального округу, необов'язкові предмети учениці могли припинити вивчати без будь-якої суттєвої причини. Проте значний обсяг предметів естетичного циклу, хоч і необов'язкових, що викладалися в жіночих гімназіях (рукоділья), вважався обов'язковим для жінок різних соціальних верств [6, арк. 21].

Аналіз літературних і архівних джерел дозволяє стверджувати: якщо на початку заснування Вінницька міністерська жіноча гімназія не мала своїх власних учителів, зокрема, Закон Божий викладав отець І. Шипович і ще двоє викладачів Вінницького реального училища, а також учителі міського училища, то вже на початку 1902 р. з десяти вчителів (5 вчителів наук і 5 вчительок) лише четверо працювали за сумісництвом і один учитель мистецтв [2, арк. 3; 7, арк. 22]. Цікавою для нас стала географія отримання освіти вчителями. Так, зі стародруків і архівних джерел можна дізнатися, що Є. Лукашевич, вчителька підготовчого класу, закінчила Кам'янець-Подільську Маріїнську гімназію, вчитель російської мови Д. Філіпов – випускник Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька [11, арк. 1]. Варто зазначити, що перешкодою на шляху набуття права вчителювання на Поділлі були відомості про моральний і політичний стан майбутніх вчителів.

Крім того, керівництво гімназії досить активно впроваджувало в навчальний процес уроки-екскурсії. Серед екскурсій варто виділити такі: екскурсію учнів восьмого класу на електричну станцію, екскурсію для учнів сьомого та восьмого класів у с. Вишню на могилу М. Пирогова; відвідування учнями сьомого класу лікувального закладу для душевнохворих із метою ознайомлення з організацією ферми, роботою водяного млину та з улаштування громовідводу, у с. Сабарів для ознайомлення з водоспадом, вивітрюванням гірських порід та з «Городищем» на місці колишньої фортеці. Крім екскурсій виховного значення, керівництво гімназії надавало значної уваги проведенню літературних ранків і вечорів [7, арк. 13]. У старших класах – курсові за планом, класні та домашні. Крім того, великого значення надавали і читанню книжок,

зокрема, у Державному архіві Вінницької області зберігається справа про листування із МНО про постачання підручників до гімназії [5, арк. 12]. Вищезазначені факти свідчать про те, що керівництво гімназії дбало про розвиток самостійності та творчості учениць гімназії.

1 вересня 1910 р. при Вінницькій гімназії відбулось відкриття другого після Кам'янець-Подільської Маріїнської гімназії педагогічного класу на Поділлі [13, арк. 23].

На початку ХХ ст. на Поділлі відбулось відкриття декількох закладів. 24 серпня 1902 р. шляхом перетворення з 4-х класної Немирівської жіночої прогімназії, заснованої 6 грудня 1869 р. згідно з «Положенням» від 26 травня 1869 р., створено міністерську Немирівську жіночу гімназію. 1905 р. почали працювати приватні жіночі гімназії: Проскурівська Н. Хар'юзової (Юганової), Кам'янець-Подільська С. Славутинської та Барська Л. Ващенко-Захарченко [18, с. 162, 167; 25, с. 20].

На 1 жовтня 1902 р. Немирівська жіноча гімназія налічувала 275 учениць, а 1906 р. – 383 учениці [23, с. 60]. 1908 р. у Проскурівській гімназії Н. Хар'юзової (Юганової) навчалось 216 учениць, у Барській гімназії Л. Ващенко-Захарченко – 149 учениць. Серед основних предметів, що викладались, були: Закон Божий, російська мова, математика, фізика, історія, географія, історія про природу, історія, чистописання, рукоділья. Також необов'язковими предметами залишались педагогіка, німецька та французька мови, малювання [19, с. 125–127].

Історія Кам'янець-Подільської Славутинської жіночої гімназії розпочалась 1 вересня 1901 р., коли С. Славутинська відкрила перший приватний шестикласний заклад другого розряду. Лише після ухвалення 26 квітня 1902 р. постанови попечительської ради дозволено відкрити училище першого розряду, надавши йому статусу жіночої гімназії, проте у вихованок не було прав, які мали учениці державних гімназій. Лише 3 лютого 1903 р. приватний навчальний заклад був перетворений на чотирикласну прогімназію, і нарешті, 31 травня 1905 р. прогімназія була перетворена на семикласну гімназію [21, с. 189]. Гімназія С. Славутинської була єдиною жіночою гімназією на Поділлі, де вивчалась англійська мова з четвертого класу, згідно з проектами Статуту 1901 р., 1910 р. гімназій і прогімназій, які мали на меті не тільки освіту, але й виховання [17, с. 58–60].

1906 р. відкрилась ще одна приватна жіноча гімназія – Вінницька І. Драганової. Її перетворили із приватного учи-

лища першого розряду (1903 р.). Могилів-Подільська жіноча гімназія була заснована 5 вересня 1907 р. шляхом закриття приватної прогімназії Є. Островської (існувала з 1905 р.) у м. Могилів-Подільському та відкриттям жіночої гімназії на кошти місцевого міського громадського управління з передачею всіх архівів гімназії. У гімназії велика увага приділялась вивченню мов, зокрема давньоєврейська мова викладалась вчителем Могилів-Подільського єврейського училища «Талмуд-Тори», який мав свідоцтва 1868, 1894 та 1895 рр. зі спеціальних іспитів МНО, причому останній іспит на звання вчителя початкових училищ із правом викладання лише своїм єдиновірцям [1, арк. 1–2].

Балтська міністерська гімназія була відкрита як прогімназія 1 серпня 1903 р. та перетворена на гімназію 31 жовтня 1909 р. згідно з «Положенням» від 2 травня 1869 р. [22, с. 6].

На початку 1906–1907 н.р. відбулось відкриття Жмеринської приватної гімназії Г. Лукашевич із присвоєнням ученицям прав, які мали вихованки жіночих гімназій, на основі «Положення» від 24 травня 1870 р., а вже 8 травня 1909 р. заклад був перетворений на жіночу гімназію. 1909 р. був відкритий сьомий клас, де викладалась педагогіка. Начальницею гімназії була затверджена Г. Лукашевич (грудень 1909 р.), випускниці Санкт-Петербурзького Олександрівського училища шляхетних дівчат, яка закінчила педагогічні курси при Санкт-Петербурзьких жіночих гімназіях і отримала від попечителя Санкт-Петербурзького навчального округу 1874 р. свідоцтво на підтвердження звання домашньої вчительки [24, с. 257–258].

5 травня 1911 р. відкрилась Вінницька друга шестикласна жіноча міська гімназія [24, с. 237]. 1916 р. Міська дума порушила клопотання про відкриття восьмого педагогічного класу в гімназії, після листування із МНО, з початку 1916–1917 н.р. було дозволено відкриття восьмого педагогічного класу та загальноосвітніх курсів у Вінницькій жіночій другій гімназії. Восьмий клас мав два відділення: словесне та математичне. Крім того, відкрилось ще одне відділення – загальноосвітнє. На заняттях із педагогіки у восьмому класі МНО рекомендувало до використання підручник М. Демкова «Коротка історія педагогіки», посібник І. Скворцова «Загальна дидактика». Варто зазначити, що у восьмому класі педагогіка вивчалась у кількості 2 год. на тиждень, а методика викладання російської мови й арифметика – 3 години на тиждень [15, арк. 9, 21, 26, 27, 45].

1 липня 1911 р. відкрилась Барська міністерська жіноча гімназія, яка станом на 1914–1915 рр. мала сім класів, в яких загалом навчалось 121 учениця [24, с. 222]. 5 вересня 1912 р. розпочала діяльність приватна Тульчинська жіноча гімназія О. Звиногородської. Станом на 1914–1915 рр. вона мала чотири основних класи та підготовчий. Зазначимо, що начальниця О. Звиногородська закінчила курс Тульчинського єпархіального училища та восьмий педагогічний клас Одеської міської жіночої гімназії. Крім того, деякий час в гімназії співи викладав М. Леонтович [24, с. 421–422]. Гайсинська приватна гімназія Є. Курчинської пройшла шлях перетворення від училища другого розряду (1904 р.) до першого розряду (1906 р.), а згодом і до гімназії, яку відкрито 1913 р. Станом на 1914 р. в гімназії навчалось 176 учениць [26, с. 23; 24, с. 228–229]. І нарешті, на початку 1917–1918 н.р. відбулось відкриття Брацлавської приватної жіночої гімназії, яка складалася з п'ятого та шостого класів, з правами урядових гімназій, на основі Законів від 1 липня 1914 р. та 3 липня 1916 р. про приватні навчальні заклади та згідно з «Положенням» від 24 травня 1870 р. [16, арк. 2–4, 13]. Ініціатива відкриття гімназії та восьмого додаткового класу належала «Спілці сприяння жіночої освіти в м. Брацлаві» (1917–1918 н.р.). Станом на 1919 р. сьомий клас закінчили 24 учениці [14, арк. 44].

Висновки з проведеного дослідження. Жіночі гімназійні заклади Поділля, які пройшли складний шлях становлення та численних перетворень у розглядуваний історичний період, істотно вплинули на розвиток педагогічної майстерності та професіоналізму вчителів краю. Із середини XIX до початку XX ст. в освітніх та культурно-просвітницьких колах Поділля існувала думка, що вчителем-майстром повинна стати саме жінка, особливо в початковій школі. Опанування елементів педагогічної майстерності в жіночих гімназіях Поділля згаданого періоду зводилося, здебільшого, до необхідності естетичного виховання. Більшість жіночих гімназійних навчальних закладів вводили до навчальних планів як необов'язкові такі предмети: музику, співи, малювання, етикет – необхідні засоби розвитку слуху, зору, зміцнення дихання, дикції, виховання моральності та інше. Проте не було цілісного процесу підготовки майбутніх учительок до педагогічної діяльності належного рівня – роботи в гімназіях Поділля. Причиною такого явища була низька фахова освіта викладачів закладів, які не усвідомлювали ролі й значення розвитку педагогічної майстерності випускниць як необхідної умови поступу освітньої справи

в Подільському краї. Але на практиці питання жіночої освіти не було реалізоване достатньою мірою, жіноча освіта в Російській імперії не набула широкого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 18. – Оп. 1. – Спр. 37. – 172 арк.
2. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 37. – 159 арк.
3. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 38. – 83 арк.
4. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 41. – 48 арк.
5. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 43. – 107 арк.
6. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 44. – 74 арк.
7. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 82. – 32 арк.
8. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 84. – 78 арк.
9. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 85. – 59 арк.
10. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 152. – 42 арк.
11. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 158. – 2 арк.
12. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 225. – 180 арк.
13. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 244. – 144 арк.
14. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 2. – 58 арк.
15. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 3. – 45 арк.
16. Державний архів Вінницькї області. – Ф. 182. – Оп. 1. – Спр. 22. – 92 арк.
17. Малиновский Н. Очерк по истории реформы средней школы (1804–1910 гг.) / Н. Малиновский // Русская школа. – 1910. – Т. 3. – Кн. 9–12. – С. 39–66, 96–119.
18. Обзор Подольской губернии за 1902 г. / Подол. губ. стат. ком. – Каменец-Подольский, 1903. – 212 с.
19. Обзор Подольской губернии за 1908 г. / Подол. губ. стат. ком. – Каменец-Подольский, 1909. – 160 с.
20. О введении в курс женских средних учебных заведений преподавания домоводства // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. – 1912. – № 1. – С. 170–171.
21. О преобразовании частной женской четырёхклассной прогимназии, содержимой в г. Каменец-Подольском С.А. Славутинской в полную гимназию // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. – 1905. – № 5–6. – С. 189.
22. Отчет Попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1905 г. – Киев, 1906.
23. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. : Ч. 1–5. – Киев : Упр. учеб. окр., 1903.
24. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1914/15 г. (сведения на 15 окт. 1914 г.). – Киев, 1914. – 445, 234, LVIII с.
25. Сесак І. Освіта на Поділлі : у 2-х ч. / І. Сесак. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Ч. II. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – 1999. – 184 с.
26. Список учебных заведений ведомства Министерства народного просвещения (кроме начальных) по городам и селениям. – СПб., 1912. – 147 с.
27. Учебный план педагогики (2 урока) в VII классе // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – № 10. – С. 153–154.